

Türkmen Kültür ve Sanatında İki Önemli Renk: Kırmızı, Beyaz

Two Important Colors in Turkmen Culture and Art: Red, White

Abdurrahman DEVECİ*

Öz

Bu araştırmada özellikle Kırmızı/Kızıl ve Beyaz renkler üzerinde durulup onların Türkmen sanat, kültür, folklorundaki yeri ve önemi konusunda örneklerle dayanılarak açıklamalar sunulmaktadır. Türkmen dilinde koyu kırmızı renge Kırmızı, açık kırmızıya ise Kızıl rengi denir.

Törenlerde, düğünlerde ve genel olarak önemli günlerde en fazla göze çarpan renk kırmızı renktir. Kırmızı - Kızıl rengin önemini Türkmen müziğindeki Halk Aydımlarında (türkülerinde) da görebiliyoruz. Hatta Türkmenler'de özellikle Kırmızı adlı bir halk sazı bulunmaktadır ki Türkmen Halk sanatçısı Akmırat Çarıyev başta olmak üzere birçok ünlü Türkmen sazcısı onu güzel bir şekilde icra etmiştir.

Ak rengi de Türkmenlerin maddi ve manevi kültüründe en fazla kullanılan renklerden biridir.

Türkmen halılarında göze çarpan ikinci renk ak rengidir. Ak rengi özellikle de Göl adıyla bilinen dokuma motiflerinde sayısızca görülmektedir. Evlenecek kızların cihazlarında ak keçenin önemli yeri vardır. Ak keçe burada iyi geleceği ve bahtı temsil eder.

Ak rengi ister eski Türkmen mimari, ister bugünkü mimarisinde de büyük öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kırmızı, Ak, Türkmenler, Renkler, Türkmen Kültür

Abstract

In this research, Red and White colors are especially emphasized and explanations are presented based on examples about their place and importance in

* Doç. Dr. Trakya Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Türkmen Sahra- İran Türkmeni (Abdurrahman Dieji) rahmandevceci@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4167-8259

Turkmen art, culture and folklore. In Turkmen language, dark red color is called “Kırmızı”, and bright red color is called “Kızıl” color.

At the wedding, the bride wears colorful linen with a red background, and the man wears a red-based caftan. We can also see the importance of the color red in Turkmen music and folk songs. In fact, Turkmens especially have a folk song called Kırmızı, which many famous Turkmen artists, especially the Turkmen folk artist Akmırat Çarıyev, have performed it beautifully.

The second color that stands out in Turkmen carpets is white. The white color is seen numerously, especially in the weaving motifs known as Göl. White felt has an important place in the devices of the girls who are going to get married, where it represents good future and luck. The color white has great importance both in ancient Turkmen architecture and in today's architecture.

Keywords: Red, White, Turkmens, Colors, Turkmen Culture

Giriş

Dünyamızın güzelliği çeşit çeşit renklerindedir. Renkler tüm insani toplumların kültürleri, inançları ve estetik değerleriyle iç içe girmiştir. Bazı renkler ise bazı toplumlarda çeşitli kültür ve inançlara bağlı olarak daha fazla önem kazanmış ve daha fazla işlem görmüştür.

Türk dünyasında da belli renkler diğer renklere göre günlük hayatta, adetlerde ve sanat çalışmalarında daha fazla ilgi görmüştür. Türk topluluklarının renk zevklerinin birçok ortak yönlerini hatırlatmakla, aralarında farklılıkların da olduğunu söylemek gerekir. Örneğin bu makalenin ana konusunu oluşturan Türkmen toplumundaki fazla ilgi gören renkler, Kazak, Kırgız veya Tatar toplumunda aynı ilgiyi görmeyebilir.

Tabii ki, Türkmenlerde de diğer milletler gibi doğada var olan bütün renkler yerli yerinde kullanılmış olup, önemli bir yere sahiptir. Türk dünyası, gök tanrıyla hatırlatan mavi göğün rengi, neşe ve canlılık getiren yeşil rengi, hüznü ve mutsuzluğu ifade eden siyah rengi, yoksulluğu simgeleyen kahverengi, güneşi ve ayı hatırlatan sarı rengi vd. sanat ve kültüründe istediği zaman kullanmıştır. Ancak Türkmen toplumunda büyüyen biri olarak şunu ifade edebilirim ki hiçbir renk kırmızı / kızıl ve beyaz (Ak) gibi kültürel ve sembolik anlamda ve işlevsellikte önem kazanmamıştır.

Burada “Türkmen” olarak kastettiğimiz, Türkmenistan Cumhuriyeti ve onun hemen yanında yer alan, son yüzyıla kadar Türkmenistan ile aynı tarih ve sınır içinde yaşayan ve hala aynı dilde konuşan, aynı kültürü paylaşan

Türkmensahra - İran Türkmenleri ve Afganistan Türkmenleridir (Bkz. Söyer 72-88; Deveci 51-60).

Bu çalışmada yazılı kaynakların yanında kaynak kişilerin naklettikleri de yer almıştır. Makale hem kütüphane çalışmasına hem de araştırmacının kendi izlenimlerine dayalı yazılmış olup Farsça, Türkmençe, Türkçe kaynaklar kullanılmıştır.

1. Değişik Toplumların Renklere Bakışı

Renkler genelde evrensel bir dile sahip olup genelde ortak duygulara ve fikirlere hitap etseler de farklı yorumların da konusu olmuşlardır. Beyaz genel olarak dünyada saflığı, temizliği ve iyiliği temsil etmektedir. Batı’ da gelinlikler beyaz olarak tercih edilmektedir. Bu kültür evrensel bir ifadeye dönüşüp hatta Türklerin kültürüne de yol açmıştır, oysa Türkmen’in eski geleneğinde gelin için en yakışan renk kırmızıdır. Beyaz renk Asya’nın bazı bölgelerinde matem ve yasın ifadesi olarak bilinmektedir. Örneğin; Japonya’ da beyaz karanfil ölüm ile ilişkilendirilmiştir. (Akkın, Eğrilmez ve Afrashi 277).

Hindistan’da ise kırmızı saflığı simgeleyen renk olarak kabul edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri gibi bazı ülkelerde, kırmızı ile tehlike, kırmızı ile başarısızlık arasında güçlü bağlantı görülmektedir (Pravossoudovitch, Young ve Elliot, 507).

Ayrıca kırmızı hemen hemen tüm toplumlarda kan rengi olarak bilirse de birçok toplumda coşku, aşk ve hatta Türkmenler arasında neşeyi de temsil etmektedir.

Ancak ne oluyor da bazı renkler bazı milletler için daha değerli gözükebiliyor. Bunun tek ve kolay bir cevabı olamaz; tarihi, kültürel, Sosyolojik, Psikolojik nedenlerini, toplumların zevki ve ruhsal özelliklerini ve hatta renklerdeki enerjileri araştırmak ve incelemek gerekir.

Türkmenlere gelince hayatta en fazla değer gören renk kırmızı ve beyazdır. Ancak bunun sebebi için de sınırlı ve belli bir etken arayamayız, Türklerin yaşadığı coğrafya, tarihi olayları, dünyaya bakışları, inançları, hava, iklim, aile yapısı ve çocuk terbiye şekli ve bunların terkibinden meydana gelen estetik değer bakışı, renk zevkinin oluşumunda etkilidir.

2. Türkmen Toplumunda Kırmızı Rengin Önemi

2.1. Kırmızı rengin sözlükteki anlamı: Kırmızı, Türkmen dilinde “koyu kırmızı” renk olarak bilinir. Açık kırmızıya ise “kızıl rengi” denir.

Türkmenistan'da Türkmen dilinde yayımlanan Türk Dili Düşündürişli (Açıklamalı) Sözlüğünde bu sözcük şöyle açıklanmaktadır:

Gyrmyzy, syp.1. Goýy gyzyl reňkli. Gyrmyzy keteni köýnek. 2. Gyza dakylýan at (Türkmen Dili Düşündürişli Sözlüğü/ TDDS I. 527) (Terc: Kırmızı, sıfat. 1. Koyu kızıl renk. Kırmızı keten gömlek. 2. Kıza verilen ad.)

2.2. Kırmızı rengin kır insanı için cazip tarafı: Bozkırda yaşayan insan için yemyeşil kırdaki göze çarpan en güzel renk, gelincikler ve lalelerin rengidir. Kırsalda yeşille kontrast yapan kırmızı renk özellikle de ilk baharda insanlara neşe ve canlılık verir. Kızıl/ kırmızı renk çiçeklerin rengidir. Türkmen gelini bir çiçek gibi kırmızı giysi giyer. Türkmenlerin hayatı da hep coşku, savaş ve olaylarla doludur. Kırmızı, kan, savaş, gayret ve şehadet rengidir. Güneş çıkmadan önce beyazdan sonra ortaya çıkacak olan ikinci renk de kırmızıdır. Türklerin yıldızı olarak bilinen Marsın rengi de kırmızıdır. Demek ki hem ruhsal açıdan hem Türkmen'in yaşadığı coğrafyaya bağlılıkta, en önemli iki renkten biri ve belki de en önemlisi kırmızı renktir.

Kırmızı renk, coşku, hararet, kan, aşk, sevgi, neşe ve gençliği simgeler. Hayatları hep büyük savaşlar ve olaylarla geçen Türkleri temsil eden asıl renk kırmızı rengidir. Bu yüzden de bazı düşünürler Türklerin yıldızının kırmızı renkte olan Mars gezegeni olduğuna inanırlar. Ortaçağ İslam yazarlarından Zekariyya b. Muhammed b. Mahmud el-Kazvini, ünlü Asdrü'l -Bilôd ve Ahbarü'l-'lbad adlı eserinde Türklerden söz ederken:"Meslekleri kendi yıldızları Merih'in (Marsın) sanatı olan harp ve darpur", diye yazar (Çoruhlu 26; Roux 343).

2.3. Türkmen dokumalarında, kumaşlarında ve kıyafetlerinde kırmızı rengin önemi: Kırmızı renk Türkmen halılarında, keçelerinde, kaftanlarında ve diğer çeşitli malzemelerinde belirgin bir şekilde görünmektedir.

Türkmen hayatında bütün doğal renkler kendi yerinde önemli ve kullanışlıdır. Türkmen kıyafetlerinde özellikle yeşil, mavi, sarı, beyaz ve kırmızı renkler, bir başka deyimle canlı ve enerjili renkler yer almaktadır. Ancak törenlerde, düğünlerde ve genel olarak önemli günlerde en fazla göze çarpan renk kırmızı renktir. Gelin, düğünde kırmızı zeminli, renkli keten gömlek giyer, erkek kırmızı zeminli kaftan (Resim 1 ve Resim 3). Kadınların güzel motifler işlediği şalvarlarının zemini de kırmızıdır. Gelin damadın evine gittiğinde başına kırmızı bir Çaşöv (Kırmızı ağırlıklı başörtü) örtülür.

Türkmen kıyafeti üzerine makale yazan değişik araştırmacılar da bu konuyu vurgulamışlardır (bkz. Genç 43; Küçük 201).

Türkmenler arasında Gırmızı Don (Kırmızı Kaftan) törenlerde ağızlardan inmeyen ve özel bir ilgi gören terimdir. Bir sözde söylemek gerekirse: “Türkmen töreni kırmızı donsuz olmaz”.

Erkek Kırmızı Donu (kaftanı) Türkmenler’de iki çeşit olur; A: İpinin çoğu kızıl, argacı ise net kızıl, turuncu, siyah, beyaz iplerle yapılan ipek kumaştan dokunan dona “kırmızı don” denir. B: İpi kırmızı, argacı ipi ise kırmızı ve siyah ipten oluşup elle dokutulan kumaşla yapılan erkeklerin donuna Garma (Karma) adı verilir (Goli 316).

Resim 1. Kırmızı Donlu (Kaftanlı) Türkmen sanatçıları, sol tarafta ise kadınların kırmızı gömlekleri asılı durmaktadır, (Aşakabat- Türkmenistan, 2014, Fotoğrafçı: Araştırmacı.)

Kadınların da elbiselerinde kırmızının önemini görmekteyiz (Resim 2). Mallay Çabıt; kırmızı don gibi çoğunlukla kırmızı renk kullanılan bir kadın giysisidir fakat kırmızı donla arasındaki farkı, turuncuya daha az yer vermesi

oluşturur (TDDDS I. 185). Kadınların Gövderi adlı kıyafetinde de kırmızı renk zemine hâkim olmuştur. Gövderi, elle dokunan kumaştan yapılmış, ana rengi kırmızı ve argacı mavi olan kadın giysisidir (TDDDS I. 476).

Kırmızı renginin, özellikle Oğuz Türkleri'nin arasında daha fazla önem taşıdığı izlenmektedir. Türkmen kaftanı gibi Osmanlı dönemi kaftanlarında da en fazla kullanılan renk kırmızı renktir.

Türk bayrağının zemininin al - kızıl renkte olması aynı kültürün, dünyaya bakışın ve estetik zevkin bir sonucudur. Türkmenistan'ın bayrağının ana zemini, Türkmen sahrasını temsil eden yeşil renkte olsa da sol tarafında Türkmen boylarını temsil eden halı motiflerinin zemini kırmızıdır. Türkmensahra - İran Türkmenleri ise 1924'te Osman Ahun'un liderliğinde,

Resim 2. *Kırmızı Kadın Çabıt* ,(fotoğrafçı: Araştırmacı.)

Türk paşalarının da desteğiyle ilan ettikleri bağımsız devleti sırasında kırmızı zeminli bayrak götürmüşlerdir (Atayev 58).

Türkmensahra-İran Türkmen halısının önemli araştırmacısı ve ustası rahmetli Niyazcan Niyazi, “Niyazcan ve Türkmen Halısı” adlı kitapta, eski Türkmen halılarında işlenen beş renkten söz ediyor. Bu renkler; Ak (Beyaz), Kara (siyah), Koyu Kırmızı, Açık Kırmızı ve yeşildir (Bodaghi 19).

Türk sanat tarihine baktığımızda kırmızı rengin diğer renklere göre ne kadar önem kazandığını anlamak zor değildir. Pazırık kurganlarında bulunan en eski Türk halılarının zeminlerinin rengi kırmızıdır. O halıların kırmızı - kızıl zemini bugüne kadar önemini korumakta olup hala Türkmen halılarının büyük kısmı kırmızı - kızıl zeminde yapılır. Bugün Türkmen halılarında çeşitli renkler kullanılsa da kırmızı renk ve bu rengin tonları en fazla boy gösteren ve diğer renkleri gölgede bırakan renktir (Nurmemmet 80) Bunu Türkmenler'in Teke, Yomut, Göklen, Ersarı vd. gibi bütün boylarında görmek mümkündür. Hatta Anadolu Yörük - Türkmen halı, kilim, keçelerinde de hâkim olan renk, kırmızı - kızıl renktir. Ayrıca Türkmen halı motiflerinde Gızıl adı taşıyanları da vardır: Gızılajak Motifi, Gızılgoç Motifi, Gızılgaz Motifi (TDDS I. 535)

2.4. Türkmen musiki ve türkülerinde kırmızı rengin önemi: Kırmızı - Kızıl rengin önemini Türkmen müziğindeki Halk Aydınlarında (türkülerinde) da görebiliyoruz. Hatta Türkmenler'de özellikle Kırmızı adlı bir halk sazı bulunmaktadır ki Türkmen Halk sanatçısı Akmırat Çarıyev başta olmak üzere birçok ünlü Türkmen sazcısı onu güzel bir şekilde icra etmiştir. (Çarıyev, Gyrgyzy)

Ses sanatçıları da bu türküyü kendi yorumlarıyla halka sunmuşlardır. Rahmetli Ballı Hacı'nın güzel yorumu buna bir örnektir: (Hajy, Gyrgyzy)

Läle kimin ýañaklary gyrgyzy (Yanakları lale gibi kırmızı)

Selvi boýly bu daglary gyrgyzy (Selvi boylu bu dağları kırmızı)

Ýar gyrgyzy, jan gyrgyzy (Yar kırmızı, can kırmızı)

Bogun bogun on barmagyň gyrgyzy (Boğun - boğun on parmağın kırmızı)

Türküde yanakların kırmızı olması, kırmızı renkli laleye benzetiliyor. Burada lale ve kırmızı renk yüzün güzelliğini ifade etmektedir. Ancak Türkmen kültüründe "lale" sözünün hüznü ve ayrılığı temsil ettiği yer de vardır. Lale (Türkmencesi Läle); Türkmen kızlar ve gelinlerinin en ünlü anonim türküsüdür. Lale aslında kızlar ve gelinlerin acılarını, kızların yardan ayrılığını ve uzak ellere gelin olup, kendi ellerini özleyip acılar çektiğini ve gelinlerin yaşadığı mutsuzlukları anlatan bir tür aydımdır. Göçebe hayatında farklı bir ile gelin olan kız, o boyun göçmesiyle kendi ilinden daha uzaklara taşınmak zorunda kalır. Yıllarca ailesini görmeyebilir. Özlem ve üzüntüyle yaş

döken bu gelinler hem de yarlarından ayrı düşen kızlar akşam üstü gün batarken, günün kırmızısına bakarak en ezik ezgileri seslendirirler:

Çuňňur güýa daş atsaň (Derin kuyuya taş atarsan) Çümer gider ejejan (Dalıp gider anneciğim) Ýat illere gyz beseň (Yat illere kız verirsen) Ýiter gider ejejan (Yiter gider anneciğim) Yat iller ýaman iller (Yat iller yaman iller) Oturtmady ornumda (Oturtmadı ornumda) Nogta gara saçımı (Nokta kara saçımı) Daratmady wagtynda (Daratmadı vaktında) (KK3)

Lale aynı zamanda Türkmenler'de kız adıdır. Bu yüzden de bazı halk söylencesine göre; bu tür ezgi, başta elinden ayrı düşen ve canı - ciğeri yanan Lale adında bir gelinden kalmıştır. Bu sadece bir halk inancıdır. Ama aslında lale kırmızı bir çiçek olarak; hem de baharda çıkıp kısa süre yaşayan bir çiçek olarak acı çeken ve mutlulukları kısa süren kızlar ve gelinleri de temsil eder. Ayrıca lalenin kırmızı rengi ve bu ezginin gün batımı zamanında söylenmesi arasında da bir manevi bağ bulunmaktadır. Burada kırmızı renk onların hüznünü ve romantik bakışlarını temsil eder.

2.5. kızıl ve kırmızıdan oluşan türkmen adları: Kırmızı ve kızıl renkleri çocuklara verilen adlar içinde de yerini almaktadır. Örnek olarak şunları verebiliriz: Gızıl Gül, Gırmızı, Gızıl, Gızılca

2.6. kırmızı / kızıl türkmen deyimlerinde: Türkmen dilindeki deyimlerde özellikle de kızıl rengi sık sık göze çarpmakta olup şu örnekleri verebiliriz:

- Gylyçtan gırmızı ganlar seçmek (TDDS I) (Kılıçtan kırmızı kanlar seçmek)
- Gyzıl - Gyran gülüşdirmek (TDDS II) (Kızıl - kıran gülüştürmek: Çok sesli güldürmek)
- Gyzyl pürçük bolup gelyän gyz (TDDS II) gelinler (Kızıl pürçük gibi gelen kızlar ve gelinler)
- Gyzyl ýumruğa girmek (TDDS II) (Kızıl yumruğa girmek: Yumruklu şiddetli kavga)
- Gızıl yüzlü (Kızıl yüzlü: Yüzün güzelliğini temsil eder)

2.7. kırmızı ve kızıl renk türkmen atalar sözlerinde: Türkmen atalar sözünde de çoğunlukla gızıl sözü kullanılmakta ve kırmızı çok az görülmektedir.

- Adam akyly-da gyzyl güldür (KK1). (Adamın akli da kızıl çiçektir)
- Çagalyk, pyntyk; ýetginjeklik, gunça; yiğitlik bir gyzyl güldür (KK1). (Çocukluk tomurcuk, yeni gençlik gonca, gençlik bir kızıl çiçektir)

- Betbagtlygy nirede gördüň, aýagy agsak gyzył keýigiň yzynda. (TDDS II) (“Bedbahtlığı nerede gördün? Ayağı aksak bir kızıl geyiğin peşinde.” Bu atalar sözü büyük ihtimalle Türkmen inancında geyiğin avlanmasına hoş bakılmadığına, geyiğin aslında bir evliya ruhunun olduğuna inandıklarından kaynaklanmaktadır.)

- Bugday: «Bek bolmasañ, saralamda sary öküziňi, Gyzaramda gyzył öküziňi iýersin» diýenmiş. (TDDS II) (“Buğday: Dikkatli olmazsan sarardığımda sarı öküzünü, kızardığımda kızıl öküzünü yersin.” Yani her zaman sahip olduğun şeye dikkatle bakacaksın, yoksa hep kayba uğrarsın.)

- Gyz, gyzył alma, gyzy gözden salma (KK2). (“Kız bir kızıl elmadır, kız gözünden uzak tutma.” Açıklaması ise şu şekildedir: Kızıl elma pişen bir elmadır. Pişen elmayı herkes elde etmek ister, kız da onun gibidir. Bu yüzden de gözünden uzak tutmayacaksın.)

- Gyzył dili gyssaň, maza berer, gysmasañ yza (KK2). (“Kızıl dili kısarsan sana rahatlık getirir, kısmazsan eziyet.” Yani, çok ve yersiz konuşursan dilinden sana zarar gelecektir.)

- Gızıl it şagal daýysy (KK2). (“Kızıl it çakalın dayısıdır.” Bu atalar sözü bir masala dayanır. Çakal kendisini boyar ve köpek gibi gösterir ama aslında o bir çakaldır. Gördüklerinizin rengi sizi kandırmasın.)

3. Türkmen Kültüründe Beyaz (Ak) Rengin Önemi

3.1. Ak rengin sözlükteki anlamı: Türkmenistan’da Türkmen dilinde yayımlanan Türk Dili Düşündürüşü (Açıklamaları) Sözlüğüne (TDDS) göre Ak renginin anlamı şunlardan ibarettir:

3.1.1. AK [a:k] I, syp. 1. Garyň, hekiň reňkine meňzeş reňkdäki, gar reňkli, gara sözünüň garşylykly manysy. Ak pagta. 2. göç.m. Günäsiz, ýazyksyz, päk. Ak adama günä sürtsen hem ýokmaz. 3. göç.m. Agaran, aga öwrülen (saç, sakgal hakynda). Sakgalyň agy köpelipdir (TDDS II. 46). (Terc. AK [a:k] sıfat. **3.1.2.** Karın, alçının rengine benzer renkte olan, kar renkli, kara sözcüğünün karşıtı. Ak Pamuk. **3.1.3.** Mecazi anlamda; Günahsız, suçsuz, temiz: “Ak adama günah sürtsen de bulaşmaz”. **3.1.4.** Mecazi anlamda; Ağarmış, ağa dönüşen (saç, sakal gibi). “Sakalın ağı çoğalmıştır.”)

Türk dil kurumunda da Ak sözünün anlamı geniş kapsamlı verilmiştir:

A) İsim: Kar, süt vb.nin rengi; beyaz, kara ve siyah karşıtı.

B) Mecaz Sıfat: temiz, dürüst, sıkıntısız, rahat, huzurlu, güzel olan (<https://sozluk.gov.tr>).

Buna rağmen Türkiye’de genelde Arapça karşılığı olan Beyaz sözcüğü kullanılmaktadır. Altay Türkçesine göre Ak sözü, aynı zamanda cennet anlamındadır. Yani cennet, ak yer, iyi yer, güzel yer diye betimleyebiliriz. Türk mitoslarına göre Gök Tanrı Ülgen Bey’in dokuz kızı bulunmaktadır. Bu dokuz kıza Ak Kızlar, Cennet Kızları denir. Bunlar aynı zamanda şamanlara ilham veren periler olarak da bilinir (Çoruhlu 28).

3.2. Ak renkin kır insanı için cazip tarafı: Beyaz karanlığa karşı bir renk olup açıklığı temsil etmektedir. Beyaz karanlığın bitmesiyle güneşin doğmasından önce ufukta gündüzü beşaret eden bir renktir. Beyaz güzel havlarda mavi gökte güzelliği simgeleyen bulutların rengidir. Beyaz saygı gösterilmesi gereken tecrübeli yaşlı insanların saçının, sakalının rengidir ve bunlardan yola düşerek, saflığı, açıklığı, saygıyı, bahtı vd. temsil etmektedir. Beyaz kır insanının rızkının büyük kısmını oluşturan, süt, yoğurt, kaymağın rengi olup, yemek ihtiyacını gidermekle beraber kır insanının ruhuna işlemiştir.

3.3. Ak Rengin Türkmen Dokumaları, Kumaşları ve Kıyafetlerindeki Önemi: Ak rengi, Türkmenler’in maddi ve manevi kültüründe en fazla kullanılan renklerden biridir. Türkmen kültüründe Ak rengi insanın dünyaya geldiğinde ilk kıyafetinin yani kundağının rengi ve son yolculuğunda örtüdüğü kıyafetinin rengidir. Ak renk saflık, temizlik ve saf ruhun rengidir. Türkmen’in yaşamında da az kullanılmamaktadır. Kırmızı donla beraber çoğunlukla ak renkteki kafaya koyulan telpek’ler kırmızı rengin yanında hoş bir görünüm vermektedir.

Türkmen dokumalarının zemininin çoğunlukla kırmızı renkte olduğunu daha önce ifade etmiştik ama Türkmen halılarında göze çarpan ikinci renk ak rengidir. Ak rengi özellikle de Gölⁱⁱ adıyla bilinen dokuma motiflerinde sayısızca görülmektedir. Bunun için Çavdur Halı Göllerini, Kızıl Ayak Halı Göllerini, Yomut Boyu Asmalık Göllerini, Yomut Kilim Göllerini, Marı Halı Göllerini ve birçok diğer dokumaları örnek verebiliriz.

Ancak bu arada ak renkli keçenin özel bir önemi vardır. Türkmenler’de geline dokuz çeşit cihaz verilir. Dokuz kutlu bir rakamdır (Ögel 47). Evlenecek kızın cihazı tamamen hazır duruma geldiğinde “ dokuzu düz olmuş” denir. Bu dokuzun içinde kesinlikle keçe de bulunur ama evlenecek kızın keçesi baht getirecek olan ak renktedir. Aynı zamanda ak keçe evlerin de

süsü, güzelliği sayılır. Kızlar ve gelinlerin söylediği Lale adlı ezgilerde de Ak keçeden söz edilmektedir.

Ak keçäniň üstünde (Ak keçenin üzerinde)

Jaýym galdy ejejan (Yerim kaldı anneciğim)

Ak tabagyň içinde (Ak tabağın içinde)

Paýym galdy ejejan (Payım kaldı anneciğim) (KK3)

Türkmen törenlerinde ak rengi daha fazla yaşlılar tarafından tercih edilen bir renktir. Özellikle de altmış yaş üzeri kadınlar beyaz renkli elbiseler giyerler. Üzerindeki desenler de çöldeki seyrek ağaçlara benzemektedir (Kayhan 2020). Bu açıdan ak renk yaşlılığı, ruhaniyeti ve ağır başlılığı da temsil eder. Bu hususta Türkmensahra - İran Türkmenleri'nin arasında yaygın olan bir törenden söz etmekte yarar var.

3.4. Ak aş, ak koyun töreni: Türkmensahra Türkmenleri arasında bir erkek veya kadın İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in yaşına geldiğinde, bunu bir büyük saadet bilip ulu ziyafet verir (Hasani ve Fedevi 160). Bütün akrabalar ve tanıdıklar davet edilir. Bu törende ak renkli bir koyun kesilir. Erkek tamamen ak renkte don, cübbe, pijama veya şalvar giyer. Hatta pişirilecek pilavın da rengi ak olmalıdır. Çünkü Türkmensahra Türkmenleri'nin sarı-turuncu renkli Çekdirme adında özel bir pilavları da vardır. Beyaz pilava ise süzme denir ve bu törende kesinlikle süzme pişirilir. Ak aş (ak pilav anlamında), ak koyun, ak kıyafet; burada tamamen iyiliği, saadeti, temizliği ve aynı zamanda yaşlılığı temsil etmektedir.

3.5. Ak renkli isimler: İyiliği ve güzelliği temsil eden ak rengi, ister kız isimlerinde, ister erkek isimlerinde çokça görebiliriz. Erkek isimlerinden Ak Mırat, Ak Muhammet, Ak Öylü, Aky, Akca gibi isimleri; kız isimlerinden ise Ak Gül, Ak Maral, Ak Ceren, Ak Bibi, Ak Nabat, Ak Pamık gibi isimleri örnek verebiliriz.

3.6. Ak rengi türkmen deyimlerinde: Türkmenler arasında birinden iyilik gördüğünde “yüzün ak bolsun” (Yüzün ak olsun) denir. Yani yaptığın iyiliğin karşılığında iyilik görmeyi arzu edilir. “Ak Mañlay/ Alnı Ak” deyimi bahtlı insan için, “Kara Mañlay/ Alnı Kara” ise talihsiz insan için kullanılır. Biri yola çıktığında iyi arzular edilerek “Yolun Ak Bolsun” (Yolun ak olsun), evlenmemiş bir gence iyi arzular edildiğinde, “Ak gelin sataşsyn / Ak Gelin karşına çıksın” denir. Buradaki ak hem güzellik hem de iyilik anlamındadır.

3.7. Ak renkli atalar sözleri: Türkmen ata sözlerinde en fazla görünen renk ak rengidir. Bunun sebebi bu rengin iyi günü, güzelliği, iyi arzuları, doğruluğu ve umudu simgelemesidir.

- Adam aklygy bilen adamdyr (İnsan aklıyla insandır; yani insan temizliğiyle, kötülükten uzak durmasıyla insandır.) (Çaryýew 9)

- Doňuz garadan gaçar, aýal - akdan. (Doğan 136) (Domuz karadan kaçar, kadın aktan.)

- Ak altyn gara günde gerek (KK1) (Ak altın kara günde lazımdır.)

- Ak gyzıň bir gaýgysy bar, gara gyzyň bir gaýgysy (KK1) (Ak kızın bir kaygısı var, kara kızın bir kaygısı; yani herkesin farklı bir derdi var.)

- Ak düyani gördüňmi, göremok, şondan gowysy ýok (KK2) (Ak deveyi gördün mü, görmedin, bu en iyisidir.)

- Ak maýa çökmese boz maya gaýmaz (KK2) (Ak maya çökmezse boz maya kaymaz. Yani beyaz dişi deve yere oturmazsa boz deve oturmaz. Ak devenin etkileyici gücünü gösteriyor. Her işi başlatan etkileyici biri lazımdır.)

- Ak gireni bilen aň girmez (KK2) (Ak girmesiyle anlam girmez)

- Ak Öýi Görüp Gara Öýi Ýykmaşlar (KK2) (Ak Evi Görerek Kara Evi Yıkmaşlar)

3.8. Ak rengi türkmen musikisi ve türkülerinde: Düğünde gelinin kendisi kırmızı keteni giyse de kecebeⁱⁱⁱ ye örtülen kumaşın rengi aktır. Kecebe üzerine ak un serpilir. Hatta kecebeyi çekmek için ak dışı deve (Ak Maya) kullanılır (Resim 3).

Resim 3. *Ak Maya Üstünde Kecebe ve Kecebe İçinde Gelin ve Yengesi, (Bender Türkmen Şebri, Türkmenşabra-İran, 2012, Gurbançan Muazzeemi'nin Düğün Fotoğraf Albümünden)*

Bu halk inancı Türkmen ata sözlerine de geçmiştir: “Kecebäni çekmäge ak maýa gerek!” ve bu atalar sözü Türkmen halk aydımlarına da yol açmış olup “Ak Maya Gerek” adında ünlü bir aydımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Ne sebäpden çykdyň beýwan çöllere (Ne sebepten çıktın kıra-
çöllere)

Kejebäni çekmäne ak maýa gerek (Kecebeyi çekmeye ak maya^{iv} gerekir)

Bu aydımı birçok Türkmen başşısı (ozanı) yerine getirir. Örneğin eski usta Türkmen başşılardan Magtımğulı Garlyyev bu aydımı Türkmen’in iki telli sazı “Dutar” ile icra etmiştir. (Garlyyev, Ak maýa gerek) Yeni başşılardan Başşı Şadurdı Ilyasow ise Türkmen gıcağının (kemençesinin) yanında org ile eşlik etmiştir. (Ylyasov, Ak maýa gerek)

3.9. Ak renginin yeri türkmen mimarisinde ve özellikle de aşgabat şehrinin binalarında: Türkmenle 20. yüzyılın başına kadar ister kuzey ister güney tarafta göçebe hayatı sürdürüp çadır kullanmışlardır. Türkmen çadırı, çeşitlerine göre Aköy (Ak ev) (Sarıye 492), Karaöy (Kara ev), Göttikme ve Alaçık gibi değişik adlarla tanınmaktadır. Kara öyün üst kısmında koyu renkli veya eskimiş, rengi kaybolmuş kararan keçe kullanılır. Bu tür çadır normal insanlara ait diyebiliriz. Ancak kabilenin reisi, serdarı gibi makama sahip olan kişiler veya yeni evlenen gençler için Aköy yapılıdır. Aköy ve karaöyün biçimi, yapısı ve ölçüsü aynıdır ancak Aköyde üstüne örtülen keçe beyaz renkli ve tazedir. Üst makamı ve yeni baht evine girenleri temsil eder.

20. yüzyıl başında, Türkmen bölgesinin SSSR içine alınmasından sonra, Türkmenler de ciddi anlamda yerleşik yaşama mecbur edilmiştir. Bu dönemde köylerdeki Türkmenler bir kat evlerde, şehirdekiler ise başta bir kat evlerde sonraları ise apartmanlarda yaşamaya başlamışlardır. O dönemde dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi, binalar ve apartmanlar değişik renklerde yapılıyordu. Ancak Türkmenistan’ın bağımsızlığından sonra ilk cumhurbaşkanı Sapar Mirat Niyazov’un iktidarının devam etmesiyle, başkent Aşgabat (Türkmencede Aşgabat) “Akşehir Aşgabat” sıfatıyla vasıf edilmeye başladı. Ancak bu vasıf sadece sloganlar, şüirler ve şarkılarla sınırlanmadı. Gerçekten de şehirdeki binalar tamamen ak mermerle beyaz renkte yapılmaya başladı. Bu renk sadece yeni binalar için değil, hatta eski binaların sahipleri de evlerini ak renkle boyamaya mecbur edildiler. Hâkim olan irade bu şehrin, baht, barış, saadeti simgeleyen ak renkte olmasını istiyordu. Öyle ki Aşgabat

tamamen ak renge boyandı ve bu konudaki şiirler ve şarkıların da sayısı cumhurbaşkanının da övgüsünü içine alarak çoğalmaya başladı. Defence Language Institute Foreign Language Center'ın, 2020'de yayımladığı bir araştırmaya göre; Aşgabat şehrinde o zamana kadar beyaz mermer yoğunluğuna sahip 500'den fazla, büyük bina yapılmıştı (DLIFLC 2020 11). Ak renk Türkmen kültüründeki iyilik ve güzelliği simgelese de şehrin tek parçada, tek renkte görünüp çeşitlilik ve renklilikten uzak kalması yurtiçindeki halk arasında ve yurtdışı basın yayınında bazı eleştiriler ve tartışmalara yol açtı. Aşgabat'ı dolaşıp fotoğraflar çeken batılı fotoğrafçı "Arnau Rovira" fotoğraflarını, "Noom Books 2020" adlı bir kitapta yayımlayarak o şehir hakkında "Hayalet Şehri" (A Ghost City) konu başlıklı bir rapor yazıp eleştirel görüşlerini bildirmiştir (Resim 4).

Türkmenbaşı lakabıyla bilinen ilk cumhurbaşkanının vefatıyla da hakimiyetin bu tutumunda bir değişiklik yaşanmadı. Hatta ikinci cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhammet kendi adına "Ak şäherim (şehrim) Aşgabat" adlı bir kitap da yayımladı (Türkmenistanyň Döwlet, Hukuk We Demokratiýa Instituty, Ak şäherim aşgabt).

İlaveten ak rengin daha fazla kullanılması ve şehrin ak şehre tam benzetilmesi için yeni kararlar da alındı. Bu kez bu karar sadece binalarla sınırlı değildi. Hükümet bütün arabaların da ak renkte boyanmasını emretti. Bu emir halen geçerlidir.

Resim 4. Soldan sağa: Mollanefes Tiyatrosu, Aşakabat Hoteli vd. beyaz binalar, (Aşgabat-Türkmenistan, 2014, Fotoğrafçı: Araştırmacı.)

Sonuç

Her bir toplumda belli renklerin daha fazla önem kazandığı gibi, Türkmen kültüründe de bazı renkler daha fazla öneme sahiptir. Türkmenler'de özellikle kırmızı ve beyaz (Ak) renk diğer renklere göre daha fazla ilgi çekmekte, simgesel anlam taşımakta ve işlevsellik kazanmaktadır. Aşk, sevgi, hararet, coşku, kan, heyecan, neşe ve gençlik rengi olarak bilinen kırmızı rengi, adetler ve törenlerdeki elbiselerde de en fazla göze çarpan renktir. Türkmen'in milli kıyafeti olarak bilinen Kırmızı Don (kırmızı kaftan), adından da belli olduğu gibi kırmızı renktedir. Kırmızı renk hakkında hatta bir ünlü halk sazı da bulunmaktadır ki Türkmen bağışları (ozanları) yerine getirirler.

Türkmenler arasında ikinci önemli renk barış, baht, saadet, iyilik, temizlik ve hatta yaşlılığı temsil eden ak (beyaz) rengidir. Türkmen atalar sözlerinde ve deyimlerinde en fazla yer alan renk, ak rengidir (Örnek: Yoluñ ak bolsun, yoldaşñ hak bolsun...). Türkmen erkek ve kız adlarında en fazla bulunan renk ak rengidir (örnek: Akmira, Akbibi...). Ak rengi törenlerde en fazla yaşlılar tarafında tercih edilmektedir. Ağırbaşlılığı ve yaşlılığı simgelediğine inanılır. Hatta Türkmensahra - İran Türkmenleri peygamber yaşı olan altmış üçe ulaştığında Ak Aş, Ak Koyun adlı ziyafeti verir, ak elbise giyer, ak koyun kurban ederler, ak pilav yaparlar.

Ak rengi Türkmen mimarisinde de önemli yere sahiptir. Türkmen çadırlarının en önemli çeşiti olan Aköy'ün üzerine ak renkli keçe örtülür. Türkmenistan başkenti olan Aşakab'tın, saadeti temsil eden ak şehre benzemesi için, hükümet kararıyla bütün binalar ak renge boyanmıştır. Ancak şehrin tek parça, tek renkte gözükmesi, yaradılışın renkli alemine aykırı görünüp, yurt içinde ve dışında bazı eleştirilere de maruz kalmıştır.

Genel olarak Türkmen kültüründe ak ve kırmızı rengin daha önemli görüldüğü bir gerçektir. Fakat bu iki renk diğer renklerle beraber kendi güzelliğini sergileyebilirler. Bu yüzden de Türkmen halılarının zemini çoğunlukla kırmızı ve sonra beyaz olsa da motiflerde ve bordürlerde kullanılan diğer renkler onları güzel ve cazibeli hale getirmiştir. Törenlerde kırmızı ve ak renklerin yanında giyilen yeşil, sarı, mavi vd. renkler birlikte ve yan yana görüldüğünde Türkmen şölenlerine ve törenlerinde renkli, heyecanlı ve neşeli bir hava katmaktadır. Bu renklerin hepsi yerli yerinde güzellik ve önem taşımaktadır.

Notlar

1. Telpek: Kalpağın Türkmençe adı.
2. Göl: Türkmencede halı motifine denir
3. Kecebe: Gelin alınırken gelini deve üzerinde taşımak için özel ahşaptan yapılmış dört kenarlı bir küçük çadır.
4. Bugra ve arvanadan doğan deve

Kaynak Kişiler

KK3. Hatice PENAHİ, 75 yaş, öğrenim yok, ev hanımı, Ağızlı Obası - Türkmenşahra/: 10. 06. 2015

KK1. Mohammad Rahim DİYEÇİ, 78, lise, emekli öğretmen, Bender Türkmen Şehri- Türkmenşahra/: 23. 12. 2014.

KK2. Nurcan SAFAYİ, 80, emekli öğretmen, Bender Türkmen Şehri- Türkmenşahra/: 13. 11. 2014.

Kaynakça

Akın, C., Eğrilmez, S. ve Afrashi, F. *Renklerin insan davranış ve fizyolojisine etkileri*. Türk Oftalmoloji Derneği XXXVI. Kongresi, 33, 2004, 274- 282.

ArchDaily. *A Ghost City; The White Buildings of Ashgabat, Turkmenistan*. 2023, <https://archdaily.com/1010333/a-ghost-city-the-white-buildings-of-ashgabat-turkmenistan>

Atayev, Himmet. *İran Türkmenlerinin Kurtuluş Hareketi*, çev. Said, Tahran: Hezb-e Tude Yayınevi, 1366 h.ş./ 1987.

Bodaghi, Zebihollah. *Niyazcan ve Türkmen Hahısı*, Tahran: Ferhengan yay., 1992.

Çaryýev, Akmyrat. *Gyrmyzy*. YouTube, yükleyen Owazym, 6 Temmuz 2023, www.youtu.be/hOhoXT35iUE

Çaryýew, Myrat. *Türkmen Halk Nakyllary*, Aşgabat: Miras, 2005.

Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul: Kabalıcı, 2002.

Deveci, Abdurrahman. *İran Türkmenleri: Türkmenşahra*. Ortadoğu Analiz Dergisi, 1 (10), 2009, 51-60.

DLIFLC, *Cuntries in perspective- Turkmenistan*, Defence Language Institute Foreign Language Center, 2020.

Doğan, Levent. “*Türkmen Türkçesinde renk adları*”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1), 2019: 125-144.

Garliyev, Magtymguly. *Ak Maya Gerek*. 2023. YouTube, yükleyen Dutar Bagshy, 5 Ağustos 2023, <https://youtube.com/watch?v=naIauHz1kns>

Genç, R. *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı, Yeşil*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1997.

Goli, Eminollah. *Seyri Der Tarib-e Ferhengi ve Ectemaiye Torkmanba*, Tahran: Elm, 1987.

Hajy, Bally. *Gyrmyzy*. YouTube, yükleyen Tmhits, 2011, www.tmhits.com/music/bally-hajy/gyrmyzy-3528

Hasani, Gholamreza; Fedevi, Cemeile. “Revend ve Feraynd-e Tehavvolat-e Tarihiye Sakhtar-e Ferhengi-Ectemaiye Aghvam-e İrani Ba Tekid Ber Ghovm-e Torkman”, *Journal of social sciences*, Vol. 3 (1), 2009.

Husuri, Ali. *Neghshaye Ghali-e Torkman ve Aghvam-e Hemsayeh*, Tahran: Ferhengan yay., 1992.

Kayhan, Shurubu. *Türkmen Kadınlarının Geleneksel Kıyafetlerindeki Renklerin Anlamı*. 2020, <https://tarihistan.org/turkmen-kadinlarinin-geleneksel-kiyafetlerindeki-renklerin-anlami/19347/>

Kyýasowa G.- Geldimyradow A.- H. Durdyýew H. *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi (TDDS I)*, I Tom, Aşgabat: Ylym Neşriyaty, 2015.

Kyýasowa G.- Geldimyradow A.- H. Durdyýew H. *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi (TDDS II)*, II Tom, Aşgabat: Ylym Neşriyaty, 2016.

Küçük, S. “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, *Bilig*, Yaz (54), 2010: 185-210.

Nurmemmet, A. *Türkmenlerde Renk Dünyası ve Nevruz ve Renkler*, Yay. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç, Ankara: AKM Yayınları. 1996.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*, cilt II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Pravossoudovitch, K., Cury, F., Young, S. G., & Elliot, A. J. *Is red the colour of danger? Testing an implicit red–danger association*. *Ergonomics*, 57, 2014, 503–510. doi:10.1080/00140139.2014.889220

Roux, j. P. *Gök, Gök-tengri ve Torller ile Moğollarda Yıldızlar," Aruik Dünyada ve*

Gelenekstl Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler, Yyy, ty.

Sarıyev, Berdi. “ Türklerin Eski Aile Yapısına Temel Sembolleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (9) , 2008, 487-498.

Söyer, Nuryağdı. *Türkmenlerin Kökeni ve Afganistan'a Yerleşmeleri*, IJVUTS, 5 (9), 2023. 72 – 88.

Türkmenistanyň Döwlet, Hukuk We Demokratiýa Instituty. *Ak şäherim aşgabat*. 2021, <https://instsld.gov.tm/habarlary/2021/milli-liderimizin-%C2%ABak-saherim-asgabat%C2%BB-atly-kitaby-halkymyza-gowusdy>

Ylyasov, Şadurdy. Ak maya gerik. YouTube, yükleyen Mukam, 26 Eylül 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=nzBpAwbUK3w>